

SANJA PERIĆ

Sentencije u Senekininim tragedijama Medeja i Tijest

Definicija i upotreba

Riječ *sententia* ima različita značenja — način ramišljanja, mišljenje, volja, odluka, sud, smisao, značenje i, napokon, misao izrečena riječima ili mudra izreka.

O različitom značenju te riječi svjedoči nam Kvintilijan, koji tumači da latinskoj riječi *sententia* odgovara grčki γνώμη, te da oba naziva proizlaze iz njihove sličnosti s javnim odlukama i zaključcima.¹

Prema Kvintilijanu, riječ *sententia* ranije je označavala misli i unutrašnje osjećaje, ali u jezičnoj praksi njegova doba *sententia* znači izrazite misli kojima završavaju rečenice (*Quint.* 8, 5, 2.) i koje mogu biti izdvojene iz konteksta bez gubitka svoje snage. On kaže:

*Est autem haec vox universalis quae etiam citra complexum causae possit esse laudabilis...*²

Autor djela *Ad Herennium*, nezaobilaznog za poznavanje antičke retorike, određuje sentenciju kao iskaz koji proizlazi iz nekog stava prema životu:

*Sententia est oratio sumpta de vita, quae aut quid sit aut quit esse oporteat in vita, breviter ostendit.*³

Priscijanova definicija sentencije ujedinjuje jedno i drugo tumačenje:

*Sententia est oratio generalem pronuntiationem habens, hortans ad aliquam rem vel debortans vel demonstrans quale sit aliquid.*⁴

Napokon prema Aristotelovu tumačenju γνώμη je izricanje mišljenja i to ne o pojedinačnim pitanjima, nego o onima općenita značenja, ali praktične primjene.⁵

Prema ovim tumačenjima antičkih autora može se zaključiti da je sentencija općenita misao kojom se izriču stavovi o nekoj pojavi na osnovi opće prihvaćenog ljudskog iskustva o životu.

Sličnu definiciju sentencije daje i Lausberg u svom djelu o književnoj retorici i oslanjajući se na antičku podjelu figura i tropa, uvrštava sentenciju među figure mišljenja (*figurae sententiae*). Tako tvrdi autor djela o retorici *Ad Herennium*⁶, ali Kvintilijan misli drugačije pa sentenciju i ne spominje nabrajajući figure mišljenja. Baveći se figurama govora izričito kaže da ona uopće ne pripada retoričkim figurama⁷. Kvintilijan joj pritom nipošto ne odriče veliku stilističku vrijednost i važnu ulogu u retoričkom umijeću, pa joj čak posvećuje cijelo jedno poglavlje svoje osme knjige.

1 Kvintilijanovi tekstovi preuzeti iz: M. Fabi Quintiliani Institutionis oratoriae libri XII, Lipsiae 1965. *Quint.* 8, 5, 3.

2 *Quint.* 8, 5, 3.

3 *Auct. ad Her.* 4, 17, 24

4 *Prisc. De Praeexercit.*

5 *Arist. Rhet.* 2, 21, 15–16

6 *Auct. ad Her.* 4, 8, 11

7 *Quint.* 9, 3, 98.

Raspravu o sentenciji započinje tvrdnjom da sentenciju mnogi smatraju najvažnijim i gotovo jedinim ukrasom govorništva⁸, dajući joj naziv *lumen orationis*.

Ona, prema Kvintilijanovim riječima, pogađa u srce, odmah pridobija, zbog kratkoće se lako usiječe u pamet, a njezin dopadljiv oblik ima moć uvjeravanja.⁹

Razmatrajući u 12. knjizi govorne stilove, smatra da sentencijama koje preci, a u prvom redu Grci nisu upotrebljavali, premda se kod Cicerona susreću, nitko ne može poreći svrsishodnost, ukoliko su u vezi sa sadržajem i nisu suviše česte, a pridonose našem uspjehu.¹⁰

Slično konstatira već u 8. knjizi:

*...sententias, quae minus celebratae apud antiquos nostris temporibus modo carent.*¹¹

Ovdje je uočljiva tvrdnja da stariji pisci nisu upotrebljavali sentencije u smislu mudrih izreka, pa se njihovo pojavljivanje može vezati za pojavu novog stila u književnosti. Kvintilijan, nadalje, ne odriče sentencijama korisnu ulogu, upozoravajući, ipak, na njihovu pretjeranu i neodgovarajuću upotrebu.

Mišljenja učitelja retorike podijeljena su kad je riječ o tom pitanju, kaže Kvintilijan. Jedni se zalažu za upotrebu sentencija, dok ih drugi zbog toga osuđuju. Jedni, ne samo da se služe mnogim sentencijama, nego sve govore u sentencijama.¹² Tako se njihova izražajnost gubi.

Drugi se pak klone ukrasa svake vrste i odobravaju jedino ono što je jednostavno i neupadljivo te se tako drže jednoličnosti. Treba se kloniti ovog drugog, ali treba biti i umjeren:

*custodiendum est id, quod ubique, ne crebrae sint...et ne passim et a quocumque dicantur.*¹³

Slično savjetuje i *Auctor ad Herennium*:

*Sententias interponi raro convenit, ut rei actores, non praeceptores videamur esse.*¹⁴

Treba se držati srednjeg puta, savjetuje Kvintilijan,¹⁵ sentencije treba upotrebljavati umjerenom, onda kada su u vezi sa sadržajem, a pogotovu ne smiju biti same sebi svrhom, jer će samo pravilno upotrijebljena sentencija imati svoj učinak.

Brojni odlomci kod Kvintilijana i Seneka Retora svjedoče o važnosti koju su retori vezivali za upotrebu sentencija. Za ovu temu najznačajniji su nam odlomci u kojima se spominje Seneka Mlađi. Tako Kvintilijan govori u 10. knjizi o Senekinu književnom stvaralaštvu i upućuje, doduše, neke kritike u vezi s njegovim stilom, ali smatra da njegova djela sadržavaju velik broj sjajnih izreka i drugih misli koje zbog svog moralnog sadržaja zaslužuju da se čitaju.¹⁶

O tome nam najbolje svjedoči Seneka Retor u sljedećem odlomku:

cum vos sententias audire velitis, ...Hoc quoque Latro meus faciebat, ut sententias amaret. ...ipse dicebat sententias... Solebat autem et hoc genere exer-

8 Quint. 8, 4, 29.

9 Quint. 12, 10, 48

10 Quint. 12, 10, 48

11 Quint. 8, 5, 2

12 Quint. 8, 5, 31

13 Quint. 8, 5, 7

14 Auct. ad. Her. 4, 17, 25

15 Quint. 8, 5, 25

16 Quint. 10, 1, 129

*citationis uti, ut aliquo die nihil praeter epiphonemata scriberet, aliquo die nihil praeter enthymemata, aliquo die nihil praeter has translaticias quas proprie sententias dicimus, ...quae de fortuna, de crudelitate, de saeculo de divitis dicuntur: hoc genus sententiarum supellectilem vocabat.*¹⁷

Sentencija — retorički ukras

Kvintilijanova tvrdnja da je kod starijih pisaca upotreba sentencije rijetka, a da nasu-prot tome tadašnji pisci katkad u tome ne znaju mjeru, može upućivati na zaključak da je upotreba sentencija karakteristika novog stila u književnosti.

Upravo se Seneka smatra glavnim predstavnikom tog takozvanog novog stila koji se tokom 1. st. n. e. razvija pod velikim utjecajem retorike.

To je posljedica pažnje koja se u privatnom i javnom životu poklanjala studiju retorike. Postojala je praksa da mladići, nakon što su naučili osnove čitanja i pisanja i proveli neko vrijeme u proučavanju grčke i rimske književnosti s osnovama gramatike i stila, nastavljaju svoje obrazovanje kod retora. Retoričko obrazovanje Ciceronova vremena u suštini je bilo praktične naravi, ono je razvijalo vještine potrebne za uspješno držanje govora u senatu, sudnici ili drugdje u javnom životu. Već u rano Augustovo doba, kada se republikanske političke funkcije koncentriraju u osobi princepsa, rimsko govorništvo postaje sve udaljenije od političke stvarnosti u sudnicama i senatu. Vježbe, tzv. *controversiae* i *suasoriae* koje su u retorskim školama argumentiranom raspravom oko izmišljenih slučajeva služile postizanju što većeg stupnja govorničke vještine, s vremenom prestaju biti vezane samo za zatvoren krug ljudi i počinju dobivati javni karakter pa su se često osim javnih recitacija mogli čuti i vidjeti javni nastupi retora.

Oni se u svojim nastupima pred publikom koja često već poznaje temu o kojoj se radi, predstavljaju originalnom interpretacijom, nastoje zainteresirati, iznenaditi, zapanjiti neuobičajenom upotrebom jezika.

Seneka je posjećivao javne deklamacije sa svojim ocem, slušao retoričke vježbe mnogih znamenitih retora.¹⁸

U takvu okruženju i sam se posvetio studiju retorike pa je i pisao govore.¹⁹

Nesumnjiv je utjecaj retorike na Senekino književno stvaralaštvo, osobito na tragedije. U prvom redu to se odnosi na teme i motive njegovih tragedija, koje Kvintilijan kritizira jer imaju premalo veze s realnošću,²⁰ a koji su bili poznati iz retoričkih vježbi u školama. O tome nešto kaže i Tacit:

*tyrannicidarum praemia aut vitatarum electiones aut pestilentiae remedia aut incesta matrum aut quidquid in schola cotidie agitur.*²¹

Leo, koji Senekinu tragediju naziva *tragoedia rhetorica*²² kaže:

*nimirum a prioribus Romanorum tragicis Seneca et in eligendis argumentis et in tractandis ita discessit, utriusque rei causam ut in studiis rhetoricis sitam esse eluceat*²³

A na drugom mjestu:

17 Sen. Rhet. *Controversiae* 1, praef. 22f.

18 Sen. Rhet. *Contr. praef.* 2–12

19 Quint. 10, 1, 129, 12, 10, 10–11

20 Quint. 2, 10, 5

21 Tacit. *Dial.* 35

22 L. Annaei Senecae *Tragoediae*, recensuit et emendavit F. Leo, vol. I *observationes criticas continens*, Berolini, 1878.

23 Leo, op. cit., str. 158.

*genera personarum in rhetorum ludis frequentata repraesentavit: Hercules vir fortis est et tyrannicida, Lycus tyrannus, Iuno noverca; Theseus narrandi, Amfitruo et Megara flendi causa inducti.*²⁴

Utjecaj retorike vidljiv je i u gotovo doslovnom preuzimanju nekih misli i rečenica iz očeve zbirke *Controversiae et suasoriae*. Neke scene iz tragedija, kao što je razgovor između glavnog lika i sluga koji ga uvjerava u neispravnost njegovih namjera ili sukobi likova također podsjećaju na *controversiae* ili *suasoriae*.

Sklonost općim mjestima (*loci communes*) moralizirajućeg ili filozofskog karaktera, kao i sklonost opisima (*descriptiones*) također su karakteristike deklamacijskog stila u tragedijama.

Značajan utjecaj retorike na Senekin stil svakako je i jezik pun retorskih ukrasa među kojima jednu od najvažnijih uloga imaju sentencije, vrlo česte kako u tragedijama, tako i u filozofskim djelima. Upravo je spoj retorike i filozofije odnosno stoicizma jedna od glavnih značajaka Senekinih tragedija.

Tematska podjela sentencija

I u *Tijestu* i u *Medeji*²⁵ dramski zaplet ima svoj vrhunac u otkrivanju strašnog zločina koji je već počinjen ili je u toku. Budući da je zamisao o tome prisutna od početka tragedije nije čudno da je **zločin** (*scelus*), odnosno nešto širi pojam **zla** (*malum*) jedna od glavnih tema sentencija. **Srdžba** (*ira*), preuzevši potpunu kontrolu nad razumom, vodi glavnog junaka prema zločinu. Kao teme sentencija javljaju se i pozitivne emocije – **bogobojaznost** (*pietas*) i **ljubav** (*amor*).

Motiv **kraljevstva i kraljeve moći** (*rex, regnum*), pokretački je motiv tragedije u *Tijestu*, ali nije zanemariv ni u *Medeji* gdje je neposredno uključen u radnju likom vladara Kreonta.

Nasuprot tome, kao posljedica tiranskog odnosa vladara prema podanicima javlja se **strah** (*metus, timor*), a **bol** (*dolor*) i **jad** (*miseria*) stanja su koja često obuzimaju likove u vrtlogu zločina i zla.

Problemi stoičke filozofije javljaju se u temama o **sudbini** (*fata, sors, fortuna*) i **smrti** (*mors*).

Prema ovim temama mogu se, dakle, razvrstati sentencije:

Scelus

<i>Th.</i> 195–6	<i>scelera non ulcisceris nisi, / vincis</i>
<i>Th.</i> 1052	<i>sceleri modus debetur ubi facias scelus</i>
<i>M.</i> 563–4	<i>fructus est scelerum tibi / nullum scellus putare</i>
<i>M.</i> 500–1	<i>cui prodest scelus / is fecit</i>
<i>Th.</i> 311	<i>saepe in magistrum scelera redierunt sua</i>

Malum

<i>M.</i> 292	<i>nullum ad nocendum tempus angustum est malis</i>
<i>M.</i> 503	<i>tibi innocens sit quisquis est pro te nocens</i>
<i>Th.</i> 319	<i>tacere multis discitur vitae malis</i>

²⁴ Leo, op. cit., str. 162.

²⁵ Sentencije se citiraju prema izdanjima *Medeje* i *Tijesta* navedenim u literaturi. Kratice su u pregledu tema *Th* za *Tijesta* i *M* za *Medeju*.

Tb. 487 serum est cavendi tempus in mediis malis

rex, regnum

- Tb. 213 rex velit honesta: nemo non eadem volet*
Tb. 312–13 ut nemo doceat fraudis et sceleris vias,/ regnum docebit
Tb. 444 non capit regnum duos
Tb. 529 habere regnum casus est, virtus dare
Tb. 470 immane regnum est posse sine regno pati
Tb. 344–52 regem non faciunt opes/ non vestis Tyriae color/non frontis nota
regiae/ non auro nitide trabes:/ rex est qui posuit metus/ et diri mala
pectoris, / quem non ambitio inpotens/ et numquam stabilis favor/
vulgi praecipitis movet
Tb. 612 omne sub regno graviore regnum est
Tb. 205–07 maximum hoc regni bonum est,/ quod facta domini cogitur populus
sui/ tam ferre, quam laudare
Tb. 214–15 ubicumque tantum honesta dominanti licent,/ precario regnatur
Tb. 215–17 ubi non est pudor/ nec cura iuris, sanctitas, pietas, fides, / instabile
regnum est
Tb. 217–18 sanctitas, pietas, fides/ privata bona sunt; qua iuvat reges eant.
M. 222–25 hoc reges habent/ magnificum et ingens, nulla quod rapiat dies:/
prodesse miseris, supplices fido lare/ protegere
M. 430 nemo potentes aggredi tutus potes
M. 196 iniqua numquam regna perpetuo manent

Ira

- M. 494 gravis ira regum et semper*
M. 591–94 caecus est ignis stimulatus ira/ nec regi curat patiturve frenos/ aut
timet mortem; cupit ire in ipsos/ obvius enses
M. 151–54 gravia quisquis vulnera/ patiente et aequo mutus animo pertulit, /
referre potuit: ira quae tegitur nocet / professa perdunt odia vindictae
locum

Dolor, miseria

- Tb. 307 leve est miseriae ferre, perferre est grave.*
M. 155–06 levis est dolor qui capere consilium potest/ et clepere sese: magna non
latitant mala
Tb. 952–53 maeror lacrimas amat assuetas,/ flendi miseris dira cupido est
M. 559 miseriae lenit quies
Tb. 959–60 instat nautis fera tempestas,/ cum sine vento tranquilla tument

Timor, metus

- Tb. 572 peior est bello timor ipse belli*
Tb. 207–08 quos cogit metus/ laudare, eosdem reddit inimicos metus

Pietas, amor

- Tb. 549–59* *nulla vis maior pietate vera est;/ iurgia externis inimica durant, / quos amor verus tenuit tenebit./ ira cum magnis agitata causis/ gratiam rupit.../*
- Tb. 558–559* *opprimit ferrum, manibusque iunctis,/ ducit ad pacem pietas negantes.*
- Tb. 474* *redire pietas unde submota est solet/ reparatque vires iustus amissas amor*
- M. 579–82* *nulla vis flammae tumidive venti/ tanta, nec teli metuenda torti, quanta cum coniunx viduata taedis/ ardet et odit*
- M. 416* *amor timere neminem verus potest;*

Fortuna, fata, sors

- Tb. 613–16* *quem dies vidit veniens superbum/ hunc dies vidit fugiens iacentem/ nemo confidat nimium secundis,/ nemo desperet meliora lassis;*
- Tb. 596–98* *nulla sors longa est: dolor ac voluptas/ invicem cedunt; brevior voluptas./ ima permutat levis hora summis;*
- Tb. 617–22* *miscet haec illis prohibetque Clotho/ stare Fortunam, rotat omne fatum./ nemo tam divos habuit faventes,/ crastinum ut posset sibi polliceri:/ res deus nostras celeri citatas/ turbine versat;*
- Tb. 454* *malam bonae praeferre fortunam libet*
- Med. 176* *fortuna opes auferre, non animum potest*
- Med. 159* *fortuna fortes metuit, ignavos premit*
- Tb. 938–42* *proprium hoc miseros sequitur vitium, / numquam rebus credere laetis:/ redeat felix fortuna licet, / tamen afflictos gaudere piget*

Mors

- Tb. 401–3* *illi mors gravis incubat/ qui, notus nimis omnibus,/ ignotus moritur sibi*
- Tb. 883* *vitae est avidus quisquis non vult/ mundo secum pereunte mori*

Cetera

- Tb. 209–10* *at qui favoris gloriam veri petit/ animo magis, quam voce, laudari volet*
- Tb. 211–12* *laus vera et humili saepe contingit viro,/ non nisi potenti falsa*
- Tb. 295* *credula est spes improba*
- 309* *peiora iuvenes facile praecepta audiunt*
- 330–32* *multa sed trepidus solet / detergere vultus, magna nolentem quoque / consilia produnt*
- Tb. 416* *cum quod datur spectabis, et dantem aspice*
- Tb. 446* *falsis magna nominibus placent*
- Tb. 451–53* *scelera non intrant casas, / tutusque mensa capitur angusta cibus:/ venenum in auro bibitur*
- Tb. 927–33* *magnum, ex alto culmine lapsum/ stabilem in plano figere gressum/ magnum, ingenti strage malorum/ pressum fracti pondera regni/ non inflexa cervice pati/ nec degenerem victumque malis/ rectum impositas ferre ruinas*

M. 162	<i>spes nulla rebus monstrat adflictis viam</i>
M. 163	<i>qui nil potest sperare, desperet nihil</i>
M. 198	<i>vox consituto sera decreto venit</i>
M. 199–200	<i>qui statuit aliquid parte inaudita altera, / aequum licet statuerit, haud aequus fuit</i>
M. 433–34	<i>remedia quotiens invenit nobis deus / periculis peiora</i>
M. 901	<i>vindicta levis est quam ferunt purae manus</i>

Distribucija sentencija po likovima

Najveći broj sentencija izgovaraju glavni likovi. U *Tijestu* se to u prvenstveno odnosi na Atreja, no iako se on u drugom činu javlja kao glavni lik, ne može se Tijestu pripisati manje važna uloga. Obojici zajedno pripada polovica sentencija izgovorenih u tragediji, a po njihovu broju međusobno su posve ravnopravni. Ostale sentencije raspoređene su manjim dijelom na sporedni lik (*satelles*) i većim dijelom na kor.

U *Medeji* glavni se lik poklapa s naslovom tragedije, to je Medeja koja također izgovara više od polovice svih sentencija, a ostale su ravnopravno raspodijeljene na sporedne likove (*nutrix*, *Creo*, *Iason*) i kor.

U obje se tragedije mogu primijetiti karakteristične grupe sentencija koje se javljaju u sličnoj situaciji, odnosno prilikom razgovora glavnog lika i povjerljivog sluga ili pratioca.

Glavni i sporedni lik

Na primjeru dijaloga između Atreja i pratioca, odnosno Medeje i dadilje, a osobito prema sadržaju sentencija može se mnogo saznati o likovima i njihovom međusobnom odnosu.

Tijest

Atrejev razgovor s pratiocem slijedi nakon njegova monologa na početku drugog čina u kojem iznosi svoju silnu mržnju prema bratu i želju za osvetom. Pratilac, o kojem Atrej u monologu ne da ništa naslutiti i koji se sada prvi put pojavljuje, nastoji ga od toga odvratiti pokušavajući kod njega izazvati bojazan o reakciji naroda na takve postupke svoga kralja.

Čitav je dijalog niz sentencija kroz koje se protežu motivi kraljevstva, vlasti i moći vladara nad podanicima.²⁶

Satt.	<i>Fama te populi nihil adversa terret?</i>
At.	<i>Maximum hoc regni bonum est, / tam ferre, quam laudare</i>
Satt.	<i>Quos cogit metus / laudare, eosdem reddit inimicos metus</i>
	<i>At qui favoris gloriam veri petit / animo magis, quam voce, laudari volet</i>
At.	<i>Laus vera et humili saepe contigit viro: / non nisi potenti falsa. Quod nolunt, velint.</i>
Satt.	<i>Rex velit honesta; nemo non eadem volet.</i>
At.	<i>Ubicumque tantum honesta dominant licent, / precario regnatur</i>
Satt.	<i>Ubi non est pudor / nec cura iuris, sanctitas, pietas, fides, / instabile regnum est.</i>

26 Thyestes, 204–218

At. Sanctitas, pietas, fides/ privata bona sunt; qua iuvat, reges eant.

Medeja

Dijalog između Medeje i dadilje slijedi nakon Medejinog monologa u kojem iznosi svoj nepodnošljiv položaj nakon što je saznala da Jazon priprema svadbu s kćerkom korintskog kralja Kreonta. Prisjećajući se u grozničavom monologu svojih ranijih nedjela, smišlja nove osvetničke zločine, a dadilja pokušava smiriti njezin bijes:²⁷

Nutr. *Sile, obsecro, questusque secreto abditos/ manda dolori. Gravia quisquis vulnera/ patiente et aequo mutus animo pertulit,/ referre potuit: ira quae tegitur nocet;/ professa perdunt odia vindictae locum.*

Med. *Levis est dolor qui capere consilium potest/ et clepere sese: magna non latitant mala./ liber ire contra.*

Nutr. *Siste furialem impetum,/ alumna: vix te tacita defendit quies.*

Med. *Fortuna fortes metuit, ignavos premit.*

Nutr. *Tunc est probanda, si locum virtus locus.*

Med. *Numquam potest non esse virtuti locus.*

Nutr. *Spes nulla rebus monstrat afflictis viam.*

Med. *Qui nil potes sperare, desperet nihil.*

Nutr. *Abiere Colchi, coniugis nulla est fides/ nihilque superest opibus e tantis tibi.*

Med. *Medea superest, hic mare et terras vides/ ferrumque et ignes et deos et fulmina.*

Na prvi je pogled uočljiva razlika u prikazivanju glavnih i sporednih likova. To se u prvom redu postiže time što sluga, pratioci, dadilje i ostali sporedni likovi ostaju neimenovani, nisu razvijeni u potpuno formirane karaktere, čime se pojačava pažnja usmjerena na vodeći lik. Uz to, različite su i poruke izrečene u sentencijama glavnog, odnosno sporednog lika. Protagonist iznosi svoju nepodnošljivu situaciju i smišlja osvetu ne prezajući ni pred čim. U nizu sentencija svoj osobni pogled na svijet prikazuje kao univerzalnu istinu pri čemu se ne obazire na tradicionalni moral, štoviše, njegovu su životni nazori potpuna suprotnost takvom moralu.

Na nivou sentencija to je jasnije istaknuto u *Tijestu* nego u *Medeji*. Na primjer:

Thy. 214–5 *Ubicumque tantum honesta dominantis licent,/ precario regnatur.*
(Atr.)

Uloga je sporednog lika — pratioca u *Tijestu* ili dadilje u *Medeji* — da reagira na zlo koje obuzima njegova gospodara, on mu svojim generalizirajućim izjavama pokušava savjetovati umjerenost i suzdržavanje od opasnih namjera. Te sentencije često su reakcija na potpuno suprotne izjave glavnih likova, a poruke koje u sebi nose proizlaze iz stoičkog morala i poimanja svijeta. Na primjer:

Thy. 215, 1967 *Ubi non est pudor/ nec cura iuris, sanctitas, pietas, fides,/ instabile regnum est.* (Satt.)

Med. 151–54 *Gravia quisquis vulnera/ patiente et aequo mutus animo pertulit,/ referre potuit...* (Nutr.)

Ostali likovi

Ostali su likovi, osim Tijesta, u upotrebi sentencija uglavnom ograničeni na dijaloge s glavnim likovima.

Tijest

Česte su sentencije izgovorene riječima Tijesta ili kora, kroz koje se provlači duh stoičkog pogleda na svijet. Međutim, Tijestove sentencije, ako se pažljivije analiziraju u kontekstu, često odudaraju od toga.

Tako pojavi Tijesta na sceni prethodi pjesma kora koja završava sentencijom:

Thy. 401–03 Illi mors gravis incubat/ qui notus nimis omnibus,/ ignotus moritur sibi. (Cb.)

To je aluzija na Tijesta kao čovjeka koji nije svjestan onoga što govori, jer u stvarnosti uvijek ne slijedi ideale iz svojih riječi. Tako Tijestove izjave na prvi pogled iznose razmišljanja bliska stoicizmu:

Thy. 444 Non capit regnum duos.

Thy. 446 ...falsis magna nominibus placent;

Thy. 470 Immane regnum est, posse sine regnum pati.

Međutim, kada Tijest nešto kasnije nakon kratkog nagovaranja prihvaća Atrejevu ponudu o podjeli kraljevstva, pokazuje da ga vlast i bogatstvo ipak privlači i da, kao što kaže kor, ne poznaje sebe samoga, što je daleko od stoičkih ideala. Tada takve sentencije zvuče ironično ili imaju drugo značenje.

Medeja

U *Medeji* Kreont i Jazon rijetko upotrebljavaju sentencije, njim se služe jedino u dijalogu s Medejom. Kreont, na primjer, sentencijom pokazuje da sumnja u prave razloge Medejinih molbi da joj nakratko produlji ostanak da bi se pozdravila s djecom.

Med. 292 nullum ad nocendum tempus angustum est malis

Jazon svojom općenitom izrekom, aludirajući na Kreontovu ljutnju, savjetuje Medeji odlazak.

Med. 494 gravis ira regum est semper

Kor

Sentencije u koru ukazuju na određeni odmak od konkretne radnje, ali ipak sadržavaju u sebi konstatacije koje upućuju na određene događaje ili likove u drami.

Naprimjer, sasvim je jasno da se početak 4. korske pjesme odnosi na Medeju:

Med. 579–82 Nulla vis flammae tumidive venti/ tanta, nec teli metuenda torti,/ quanta cum coniunx viduata taedis/ ardet et odit.

Sentencije u korovima često su izraz stoičkog stava o nekom od motiva koji se javljaju u drami. Motiv kraljevstva i vladara koji se provlači kroz obje drame, iznosi i korska pjesma u *Tijestu*. Prema stoičkom vjerovanju jedini je pravi kralj stoički mudrac, a ne onaj kojeg čine bogatstva i vanjski sjaj.

Th. 344–52 regem non faciunt opes/ non vestis Tyriae color/ non frontis nota regiae/ non auro nitidae trabes:/ rex est qui posuit metus/ et diri mala pectoris,/ quem non ambitio inpotens/ et numquam stabilis favor/ vulgi praecipitis movet

Općenita misao da bogatstvo ne čini kralja ilustrirana je trima primjerima od kojih se svaki odnosi na radnju drame. Sentencije koje slijede u istoj korskoj pjesmi općenitije

su, ali se ne udaljuju od stoičkog shvaćanja istinskog kralja, kralja koji razumom vlada nad afektima i postiže potpuni duševni mir.

Thy. 388–89 *Rex est, qui metuat nihil;*

Rex est qui cupiat nihil.

Strukturalna pozicija sentencija

Postoje određene podudarnosti između *Tijesta* i *Medeje* u odnosu na poziciju sentencija u tragediji. Karakteristično je da u prologu ni u *Tijestu*, niti u *Medeji* nema sentencija.

U drugom činu strukturalna se pozicija sentencija gotovo sasvim poklapa u obje tragedije. Radi se o početku drugog čina u kojem nakon dužeg monologa glavnog lika slijedi dijalog između glavnog lika i pratioca ili dadilje.

Slični se dijalozi u obliku stihomitija javljaju i kasnije u toku drugog i trećeg čina u kojima sudjeluju i ostali likovi, a sastoje se većim dijelom od općih misli (*Med.* — *Cr.* 192–200; *Med.* — *Ias.* 494–509).

Velika većina sentencija u (*Tijestu* 85%, a u *Medeji* čak 95%) raspoređena je na drugi i treći čin, dakle na nosivi dio radnje i zapleta u tragediji.

Sentencije prema verbalnom aspektu

Sentencije se javljaju u dvije osnovne grupe: sentencije u dijalogima i one u monolozima.

Ako se radi o prvoj grupi, sentencije su najčešće u onoj vrsti dijaloga u kojoj se sukobljenost mišljenja i pogleda na svijet jasno očituje u izjavama likova koje se nižu naizmjenično stih za stihom — u stihomitijama.²⁸

Evo primjera:²⁹

Med. *Quod crimen aut quae culpa multatur fuga?*

Cr. *Quae causa pellat, innocens mulier rogat.*

Med. *Si iudicas, cognosce. Cr. Si regnas, iube.*

Med. *Iniqua numquam regna perpetuo manent.*

Cr. *I, querere Colchis. Med. Redeo: qui avexit, ferat.*

Cr. *Vox constituto sera decreto venit.*

Med. *Qui statuit aliquid parte inaudita altera,
aequam licet statuerit, haud aequus fuit.*

U dijalogima u kojima su iskazi likova duži od nekoliko stihova, sentencije su rjeđe:³⁰

Satt. *Hanc fraudem scient/ gnati parari?*

At. *Tacita tam rudibus fides/ non est in annis: detegent forsitan dolos/
Tacere multis discitur vitae malis*

Satt. *Ipsosne per quis fallere alium cogitas,/ fallas?*

Monolozima u likova u *Tijestu* bogata su sentencijama, pa tako, naprimjer, jednu trećinu Tijestova monologa u epilogu (*Thy.* 920–969), čine sentencije:³¹

*Magnum, ex alto/ culmine lapsum stabilem in plano/ figere gressum:
magnum, ingenti/ strage malorum pressum fracti/ pondera regni non
inflexa/ cervice pati, nec degenerem/ victumque malis rectum impo-
sitas/ ferre ruinas.*

28 *Thy.* 204–218; *Med.* 150–163

29 *Med.* 192–200

30 *Thy.* 316–321

31 *Thy.* 926–33

Mnoge su sentencije u monolozima kora na istaknutim mjestima, često na početku ili na kraju korske pjesme. Tako četvrta pjesma kora završava riječima:³²

Vitae est avidus, quisquis non vult, / mundo secum pereunte, mori.

U *Medeji* je pojavljivanje sentencija u tim slučajevima nešto rjeđe.

Zaključak

Već je Kvintilijan tvrdio da Senekina djela sadržavaju velik broj sjajnih izreka i misli koje zbog svog moralnog sadržaja zaslužuju da se čitaju. No njegove sentencije imaju važnu ulogu i kao jedan od retoričkih ukrasa i po tome su karakteristične za njegov stil.

U tragedijama *Tijestu* i *Medeji* najveći je broj sentencija vezan uz motiv zločina, zla, vladarske moći i bijesne srdžbe, što je razumljivo jer su to pokretački motivi tih tragedija. Kao posljedica toga javljaju se strah, bol i jad, ali i pozitivne emocije koje nastoje pobijediti zlo — ljubav i bogobožnost.

U prologu obiju tragedija sentencija nema. Velika većina sentencija, u *Tijestu* 85%, a u *Medeji* 95%, raspoređena je na drugi i treći čin, tj. na najvažniji dio radnje.

Najčešće se javljaju u monolozima glavnih likova, zatim u dijalozima između glavnog lika i bliskog pratioca i u korskim pjesmama.

Karakteristični su dijalozi u obliku stihomitija između glavnih likova i pratioca (u *Tijestu*) i dadilje (u *Medeji*). To su sukobi mišljenja, u kojima glavni likovi iznose svoju istinu, svoj ekstremni stav ne obazirući se na postojeće životne norme, a sporedni likovi pokušavaju reagirati na zlo, savjetujući suzdržavanje od opasnih namjera i umjerenost u postupcima porukama koje proizlaze većinom iz stoičkog morala i poimanja svijeta. Upotreba sentencija u ovim tragedijama nije prepuštena slučaju. U strukturalnom su pogledu gotovo uvijek na istaknutim mjestima i variraju ritam dugih govora, a u sadržajnom smislu često se ističu iz konteksta, odudaraju od radnje i tako označuju kraj jedne i početak druge misaone cjeline. Ponekad nastoje privući pažnju paradoksalnom promjenom značenja ili paralelizmom koji spaja ideje za koje u normalnim okolnostima nema kombinacije.

Sve to potvrđuje poznatu konstataciju da je spoj retorike i filozofije jedna od glavnih značajki Senekinih tragedija.

Literatura

- H. V. Canter, *Rhetorical elements in the tragedies of Seneca*, The University of Illinois Press, 1925. (reprint 1970.)
- H. Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, Max Heuber Verlag, München 1963.
- N. T. Pratt, *Seneca's Drama*, The University of North Carolina Press, Chapel hill and London, 1983.
- M. Fabius Quintilianus *Institutionis oratoriae libri XII* edidit Ludwig Radermacher, B. G. Teubner Lipsiae 1965.
- Th. G. Rosenmeyer, *Senecan drama and stoic cosmology*, Univeristy of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 1989.
- L. Annaeus Seneca, *Tragoediae*, recensuit et emendavit Fridericus Leo, volumen prius observationes criticas continens, volumen alterum Senecae tragoedias et Octaviam continens (*Medea* 101–132), Weidmann, Berolini 1878.
- R. J. Tarrant, *Seneca's Thyestes*, Scholar Press, Atlanta, Georgia 1985.
- V. Vratović, *Rimska književnost u: Povijest književnosti*, Liber — Mladost, Zagreb 1977.

SUMMARIUM

Sanja Perić

DE SENTENTIIS IN SENECAE TRAGOEDIIS

MEDEA ET THYESTE

Si Senecae *Medeam* et *Thyestem* accurate inspexeris, facile videbis longe plurimas eas esse sententias quae de imperio et scelere, de regia potestate et animi motibus agunt. Quarum sententiarum pars stoicorum doctrinam sine ambagibus exponit, pars autem, quae ad primas utriusque fabulae partes spectat, labem ac ruinam morum detegit nulla interpretatione adhibita. Hae γνῶμαι haud temere tragico argumento intertexuntur. Frequentissimae secundo aut tertio actu occurrunt et plerumque a prima persona in colloquio cum satellite proferuntur. Crebro sententiarum usui etiam ab aliis indulgetur qui ipsi secum loquuntur necnon a choro, dum longiusculum canticum inopinata et mirabili cogitatione variare studet.